

BOZKIRIN ORTASINDAKİ VAHA

Ankara Tarihi İncelemesi

Gürkan Zergeroğlu

Bu Kitap

Ankara kendiliğinden orada değil.

Bozkırın ortasında, doğanın kendi başına vermediği bir konfor var: su, gölge, ağaç, yol. Bu kitap, o konforun milyonlarca yıllık bir zeminden bugünkü kente nasıl kurulduğunu anlatıyor. Ankara'yı bir başkentlik hikâyesi olarak değil, yük taşıyan bir yapı olarak okuyor: zemin nedir, yük nereye biner, ne kadar dayanır? Kısacası: su havzanın armağanıdır, vaha insanın eseridir.

Yazar bir mühendis. Yöntemi tek bir aletten ibaret: kesit. Her çağda aynı soruyu soruyor ve her çağda aynı cevaba varıyor: Ankara, suyu ve güvenliği aynı yerde çözen bir havzanın, her kuşakta insan eliyle yeniden kurulan vahasıdır.

Vaat ettiği şey bir disiplin: bir iddia, ancak dayandığı kayıt kadar geçerlidir. Her tarih, her sayı, her "ilk" kaynağıyla verilir; doğrulanamayan, doğrulanamadığı söylenerek yazılır. Kütüphanede kurulan her analiz sahada sınanır; kitaptaki şehir, bugün gidip görebileceğiniz bir şehirdir.

KİTABI KAPATTIĞINIZDA SÖYLEMENİZ BEKLENEN CÜMLE

"Ankara'ya hiç bu gözle bakmamıştım."

HER BÖLÜMDE SİZİ BEKLEYEN

1. Bir kesit — o çağın zemini, suyu, malzemesi.
2. Bu kitap için çizilmiş şekiller ve dönemin fotoğrafları.
3. Kaynağıyla anlatılan olgular; tartışmalı olan açıkça tartışmalı.
4. Saha notu — bugün nereye gidip neyi göreceğiniz, hangi müze vitrininde.
5. Bir sonraki çağa devredilen yük.

I. Zemin

Prehistorik Dönem ve Paleolitik Katmanlar · 10 milyon yıl önce – Son Buzul Çağı

Havza suyu verir; vahayı kuracak olan insandır.

Ankara havzasının bir okyanus kabuğu üzerine, volkan külüne ve göl tortusuna oturduğunu; Sinap Tepe'de bulunan Ankarapithecus meteai'nin, bugünkü bozkırın yerinde bir zamanlar galeri ormanları olduğunu gösterdiğini; ve Paleolitik avcılarının yüz binlerce yıl boyunca havza merkezinden yirmi kilometreden fazla uzaklaşmadığını göreceksiniz.

Su geçirmeyen taban kayası, suyu yüzeye yakın tutar. Ankara'nın ilk sakinlerini burada tutan manzara değil, bu hidrolik avantajdı.

NEYE BAKACAKSINIZ

Çubuk Çayı'nın üç kademeli terasları · Eti Yokuşu'nda Neandertal elinden çıkmış Levallois aletleri · Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Ankarapithecus kafatası.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Sandviç — ofiyolit, andezit, teras, toprak: dört katmanlı bir kesit.
- Ankara Maymunu — on milyon yıllık bir kafatası ve kaybolmuş bir orman.
- Taş — Macunçay'ın el baltalarından Gavin'in ince bıçaklarına üç alet geleneği.

II. Şebeke

Hattiler ve Hitit Dönemi Ankara'sı · MÖ 3000 – 1200

Merkez olmadan vazgeçilmez olmak.

Ankara'nın ilk kez bir metal ve ticaret havzası olarak örgütlendiğini; Atatürk'ün şahsen başlattırıp finanse ettiği Ahlatlıbel kazısının güneş kurslarını ve damga mühürlerini; ODTÜ kampüsünün altındaki Koçumbeli köyünü; ve Bitik'te ortaya çıkan kabartmalı kült kabını göreceksiniz.

Ankara bu çağda başkent değildi, ama vazgeçilmezdi: başkalarının ağında bir üretim, geçiş ve garnizon düğümü. Bu rol, sonraki her çağda yeniden sınanacak.

NEYE BAKACAKSINIZ

Haymana Gavurkale'deki Hitit tanrı kabartmaları · Bitik Vazosu · Ahlatlıbel ve Koçumbeli buluntularının iki ayrı müzedeki vitrinleri.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Kalay — bakırı bronzla çeviren ithal bir maden ve uzun bir tedarik yolu.
- Kazılar — Ahlatlıbel, Koçumbeli, Bitik: aynı "Ankara Grubu"nun üç yüzü.
- Arşiv — "tarihi kazananlar yazar" sözünün istisnası olarak anılan Hitit kayıtları.
- Garnizon — Hitit İmparatorluğu'nun lojistiğinde Ankara'nın yeri.

III. Tepe

Frigya Krallığı ve Gordion Aksı · MÖ 8. – 7. yüzyıl

Toprak, iki bin yedi yüz yıl sonra bu odaları yeniden verecekti.

Ankara'nın başkent Gordion'un ikinci kutbu olarak kurulduğunu; Frig izlerinin Hacı Bayram Tepesi'nde ve seramik fırınlarında nasıl okunduğunu; ve ahşap mezar odalı tümülüslerin —Anıtkabir'in bugün oturduğu Rasattepe'dekiler dahil— nasıl inşa edildiğini göreceksiniz.

Efsane ile arkeolojik veri ayrı tutulur. Kral Midas'ın adı da, bir tümülüsün statik hesabı da kendi dayanağıyla anlatılır.

NEYE BAKACAKSINIZ

Gordion'daki Midas Tümülüsü ve ahşap mezar odası · iç kalenin taş saray kapısı · Rasattepe tümülüslerinin yerleri.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Hat — Gordion'dan Ancyra'ya uzanan tahkimat hattı.
- Kent altı — Hacı Bayram Tepesi'nde Frig katmanı.
- Tümülüs — toprak, taş ve ahşaptan bir mezar mühendisliği.

IV. Kale

Galat Hakimiyeti ve Ancyra'nın Dönüşümü · MÖ 3. – 1. yüzyıl

Her yeni gelen, öncekinin bıraktığı zeminin üzerine kurar.

Avrupa'dan gelen Kelt boylarının Anadolu'ya yerleştiğini ve Tektosagların Ancyra'yı başkent yaptığını; Galatların kayalara oyulmuş sığınaklarla ve harçsız kuru taş duvarlarla nasıl tahkim ettiğini; ve bir Kelt kültürünün Akdeniz dünyasıyla nasıl harmanlandığını göreceksiniz.

Göçmen bir kavim, bulduğu zemini kendi savunma mantığıyla yeniden kullanır. Bölüm, son Galat kralı Amyntas'ın ölümüyle Roma'ya açılır.

NEYE BAKACAKSINIZ

Güdül'de Kirmir Çayı kıyısındaki İnönü Mağaraları: kayaya oyulmuş merdivenler, gözetleme pencereleri · Ayaş ve Kalecik'teki kale kalıntıları.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Göç — Kelt boyları ve Tektosagların başkenti.
- Tahkimat — Hellenistik taktik ve Galat sur mühendisliği.
- Karışım — Kelt kültürü Akdeniz'le buluşunca.

V. Konfor

Roma Eyalet Başkenti · MÖ 25 – MS 4. yüzyıl

Kurulan konfor, onu koruyan düzen ayakta kaldıkça yaşar.

Ancyra'nın Galatya eyaletinin başkenti ilan edildiğini; Augustus'un kendi icraatlarını anlattığı metnin (Res Gestae) en eksiksiz kopyasının Ulus'taki tapınağın duvarlarında durduğunu; ve hamamın yerden ısıtma sistemini, tiyatroyu ve yolları göreceksiniz.

Roma, kenti kale tepesinden ovaya indirdi; açık, savunmasız ve konforlu bir kent kurdu. Ama bu konfor, ancak güvenlik şemsiyesi ayakta kaldıkça sürdü.

NEYE BAKACAKSINIZ

Augustus Tapınağı'ndaki Grekçe ve Latince yazıt satırları · Roma Hamamı'nın tuğla ayakları (hypocaust) · tiyatronun andezit basamakları · Julianus Sütunu.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Metropolis — Ancyra'nın eyalet başkenti oluşu.
- Yazıt — bir imparatorun kendi kaleminden icraat listesi.
- Altyapı — su, hamam, yol: Roma kamu mühendisliği.
- Çeper — Nallıhan, Beypazarı ve Haymana'da Roma.

VI. Sur ve Lonca

Bizans, Selçuklu ve Ahiler Dönemi · 4. yüzyıl – 1354

Bir çağın konforu, bir sonrakinin zırhı oldu.

Kuşatmalar başlayınca kentin yeniden kale tepesine çekildiğini; surlara Roma sütunlarının ve mermer lahitlerin yapı taşı olarak gömüldüğünü; ve 1290-1354 arasında Ankara'yı bir hanedan yerine esnaf loncalarının yönettiğini —Ahi Cumhuriyeti'ni— göreceksiniz.

Aynı mühendislik aklı bu kez konfor için değil, hayatta kalmak için çalışır. Seymenlik ise buradan Cumhuriyet'e kadar uzanan bir miras bırakır.

NEYE BAKACAKSINIZ

Kale surlarına saplanmış Roma sütunları ve lahit parçaları · Aslanhane Camii'nin ahşap sütunları ve ceviz künde-kari minberi.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Devşirme — eski kentin taşlarıyla örülen yeni sur.
- Selçuklu — ilk İslami yerleşim dokusu.
- Ahiler — hanedansız bir şehir yönetimi ve esnafın milisleri.

VII. Sof

Osmanlı Klasik ve Eyalet Dönemi · 1402 – 19. yüzyıl

Suyu tutan kazanır.

1402 Ankara Savaşı'nı arazi, ikmal ve su üzerinden; tahrir defterleri ile şer'iyye sicillerinden okunan bir nüfusu; ve Ankara geçisinin tiftiğinden dokunan sofun nasıl dünya çapında bir ticaret tekeline dönüştüğünü göreceksiniz.

Lonca, vakıf ve kervan üçgeni yüzyıllarca dengede kaldı. Bölüm, Avrupa'nın buharlı tezgâhlarının bu tekeli kırdığı yerde biter.

NEYE BAKACAKSINIZ

Mahmut Paşa Bedesteni'nin on kubbesi (bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi) · Çengel Han'ın tonozlu depoları · Sulu Han'ın avlusundaki köşk mescit.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- 1402 — bir savaşın topoğrafyası ve lojistiği.
- Defterler — rakamlarla Osmanlı Ankara'sı.
- Sof — bir kumaş neden küresel bir fenomendi?
- Hanlar — ticaretin mimarisi.

VIII. Ray

19. Yüzyıl Modernleşmesi ve Demiryolu Aksı · Tanzimat'tan Milli Mücadele'ye

Ray Ankara'ya hız getirdi, ama kenti ikiye böldü.

Tanzimat'la birlikte Angora Vilayeti'nin yeniden örgütlendiğini; 1892'de demiryolunun Ankara'ya ulaşmasını; ve istasyonun kalenin eteğine değil ovaya kurulmasıyla kentin "Yukarısı" ve "Aşağısı" olarak ikiye ayrıldığını göreceksiniz.

Vilayet bürokrasisi, ray ve istasyon, bilmeden bir başkent in altyapısını önceden hazırladı.

NEYE BAKACAKSINIZ

Direksiyon Binası'nın taş ve ahşap kesiti · orijinal makaslar, raylar, telgraf hatları · Taş Mektep'in andezit giriş revakları.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Vilayet — idari ve mekânsal dönüşüm.
- 1892 — lojistik devrim.
- Yarılma — Kaleiçi ile istasyon arasında bölünen kent.
- Salnameler — rakamlarla sanayi ve nüfus.

IX. Karar

Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi · 1920 – 1950

Katman katman biriken her şey, bu kararın girdisi oldu.

Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişini; kiremit bulunamayınca halkın kendi evlerinin çatısından söktüğü kiremitleri elden ele taşıyarak Meclis'in çatısını örttüğünü; Sakarya'nın ikmal hatlarını; ve 13 Ekim 1923'teki başkent kararının gerekçelerini göreceksiniz.

Hukuki ve siyasi zafer kazanıldı. Ama kerpiç evler, sıtmal batakliklar ve kontrolsüz nüfus için henüz hiçbir mekânsal çözüm yoktu.

NEYE BAKACAKSINIZ

I. Meclis salonunun farklı evlerden toplanmış kiremitleri ve el yapımı sac avizeleri · Ziraat Mektebi'nin telgraf odası · Polatlı Duatepe'deki orijinal siper hatları.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Varış — Ankara neden seçildi?
- Meclis — malzeme kıtlığında iki bina.
- Sakarya — Polatlı ve Haymana aksında savaşın lojistiği.
- Başkent — kararın hukuki ve jeopolitik gerekçesi.

X. Plan

Jansen Planı ve Erken Cumhuriyet · 1924 – 1950

Bugünkü Ankara, plan ile hayat arasındaki bir asırlık pazarlığın tortusudur.

Lörcher planından Jansen planına geçişi; eski kent Ulus ile yeni kent Yenişehir'in karşılıklı duruşunu; bataklığın kurutulup Sıhhiye'ye dönüşmesini; Saraçoğlu Mahallesi'ni; ve öğrencilerin kendi elleriyle inşa ettiği Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'nü göreceksiniz.

Kâğıt üzerindeki plan ile onu her gün aşındıran nüfus ve rant baskısı arasındaki gerilim burada başlar. Bugünkü Ankara, bu bir asırlık pazarlığın tortusudur. Bölümde yazarın kendi notu da var: Saraçoğlu'nda geçen on üç yıl.

NEYE BAKACAKSINIZ

Hasanoğlu'nın taş taş örülmüş amfiteyatrosu · Saraçoğlu evlerinin ahşap saçakları · Etimesgut'taki erken Cumhuriyet uçak hangarları.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- İki plan — Lörcher'den Jansen'e.
- İki kent — Ulus ve Yenişehir.
- Mahalle — Bakanlıklar ve ilk toplu konut deneyimi.
- Köy Enstitüsü — kendi kendine yeten bir yerleşke.
- Çiftlik — Atatürk Orman Çiftliği ve kentin yeşil sınırı.

XI. Hafıza

Anıtsal Mimari ve Anıtkabir · 1942 – 1953

Toprak yine bir kaydı geri verir.

Anıtkabir'in yapıldığı Rasattepe'nin aslında Frig tümölüsleriyle dolu bir mezar alanı olduğunu ve 1945'te inşaat sürerken orada kazı yapıldığını; 1942'deki yarışmaya gelen 49 projeden Emin Onat ile Orhan Arda'nın tasarımının nasıl seçildiğini; ve 10 Kasım 1953'teki büyük nakli göreceksiniz.

Aynı tepe, üç bin yıl arayla aynı görevi üstlendi: bir toplumun kendini taş a emanet ettiğı yer oldu.

NEYE BAKACAKSINIZ

Aslanlı Yol'un dar ve gölgeli 262 metresi, ardından birden açılan Tören Meydanı · kulelerin adları · Şeref Holü ve müze.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Rasattepe — anıttan önceki mezarlık.
- Yarışma — 49 proje, bir seçim.
- Nakil — 1953 ve tahnit.
- Sembol — vatan toprağı.
- Ritim — sıkışma ve genişleme: bir anıtın mühendislik okuması.

Son Söz

Bütün bölümlerin ortak cevabı tek bir cümle: kendiliğinden var olmayan hiçbir şey, kendiliğinden sürmez. Ankara'nın suyu, ağacı, yolu ve hafızası bozkırın kendi armağanı değil; her kuşakta yeniden verilen bir karar. Vahanın sınırı haritada çizilmez: altyapının çalıştığı yerde yaşam, durduğu yerde bozkır başlar.

Kitap bir zafer anlatısı değildir. İnsanın doğayı yendiğini söylemez. Anlattığı şey daha mütevazı ve daha zordur: bir toplumun, kendi başına ayakta duramayacak bir düzeni her nesilde yeniden kurmayı üstlenmesi.

İTHAF

Kitap, Köy Enstitüsü'nden mahkeme kürsüsüne uzanan ömrünü görevi başında tamamlayan Mustafa Zergeroğlu'nun (1937-1994) hatırasına adanmıştır. Kitaptaki doğrulama disiplini onun masasından kalmadır.

Ek · Vitrin

Müze ve Saha Rehberi · kitabın sonunda, başvuru için

Kitabın bölümler boyunca anlattıklarını bugün nerede görebileceğinizi göreceksiniz: Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin seksiyonlarını, Roma Hamamı'nı, iki Meclis binasını, kale surlarını, Aslanhane'yi ve Hasanoğlan'ı. Bugün kullanılmayan tarihsel terimlerin sözlüğü de bu bölümde.

Her vitrin, bir saha noktasına ve bir kitap bölümüne bağlanır. Bir bilgiyi üç yerden birden sınamak, okuru kitabın kendi doğrulama disiplinine ortak eder.

NEYE BAKACAKSINIZ

Müze vitrini · saha noktası · kitap bölümü: üçünü aynı satırda eşleştiren bir çapraz doğrulama tablosu.

BÖLÜMÜN BİRİMLERİ

- Müze — Paleolitik'ten Hitit'e bir yürüyüş.
- Hamam — Roma'nın su ve ısı mühendisliği yerinde.
- Meclisler — Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet müzeleri.
- Kent — surlar, Aslanhane, Hasanoğlan.
- Sözlük — unutulmuş kelimeler.